

Сергій Анатолійович НАДВИНИЧНИЙ

кандидат економічних наук,
доцент,
кафедра управління персоналом і регіональної економіки,
Тернопільський національний економічний університет
E-mail: nsa2008@ukr.net

**ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРІВ В АГРАРНІЙ СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В
УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Надвиничний, С. А. Формування кластерів в аграрній сфері національної економіки в умовах глобалізації / Сергій Анатолійович Надвиничний // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2018. – Том 28. – № 2. – С. 30-35. – ISSN 1993-0259.

Анотація

У статті обґрунтовано сутнісний зміст аграрного кластера. Виокремлено цілу низку переваг, які одержують суб'єкти господарювання в аграрній сфері від синергетичного ефекту кластеризації в економічному розвитку та продуктивності регіонів. На основі міжнародного досвіду виокремлено специфічні ознаки кластера та сформовано чотири типові варіанти проведення кластерної політики за різним ступенем участі держави, які можна застосувати в Україні залежно від специфіки регіонів. Запропоновано кластерну модель розвитку аграрної сфери.

Ключові слова: аграрна сфера; кластер; кластерний підхід; економічний розвиток; глобалізація; регіональні особливості.

Serhiy Anatoliyovych NADVYNICHNYI

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Human Resources and the Regional Economy,
Ternopil National Economic University
E-mail: nsa2008@ukr.net

**FORMATION OF CLUSTERS IN THE AGRARIAN SPHERE OF THE NATIONAL ECONOMY IN
THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION**

Abstract

The article substantiates the essential content of the agrarian cluster. A number of advantages, which are obtained by economic entities in the agrarian sector from the synergetic effect of clusterization in the economic development and productivity of the regions, are distinguished. Based on international experience, the specific features of the cluster are defined. Four typical variants of cluster policy implementation are formed at different levels of state participation. They can be applied in Ukraine depending on the specifics of the regions. The cluster model of agrarian sphere development is proposed.

Keywords: agrarian sphere; cluster; cluster approach; economic development; globalization; regional peculiarities.

JEL classification: R11, Q13, Q18

Вступ

В умовах глобалізації у країнах Європейського Союзу відбувається формування міждержавної міжкластерної кооперації через кластерні програми, які стимулюють утворення та розвиток регіональних кластерів. Їх метою є поглиблення процесів інтеграції та транскордонного співробітництва між країнами-сусідами. Відтак, Україна не повинна стояти осторонь таких процесів і має долучитися до цих процесів.

Мета та завдання статті

Метою нашого дослідження є обґрунтування необхідності створення та розвитку аграрного кластера, його доцільності та ефективності.

Для реалізації поставленої мети необхідно втілити наступні завдання:

- дослідити економічну сутність аграрного кластера та довести доцільність його формування;
- проаналізувати міжнародний досвід функціонування аграрних кластерів;
- виокремити переваги, які одержують суб'єкти господарювання в аграрній сфері від функціонування кластерних утворень.

Виклад основного матеріалу дослідження

Економічний розвиток аграрної сфери національної економіки в умовах світової глобалізації неможливий без використання докорінно нових підходів до формування організаційної структури ведення господарства. Відтак, одним із таких заходів щодо підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств є утворення кластерів.

Проблеми формування та удосконалення основ розвитку аграрної сфери досліджувала ціла низка як закордонних, так і вітчизняних науковців, серед яких визначне місце посідають праці І. С. Борисової, М. Енрайта, О. Ю. Єрмакова, М. Ф. Кропивка, І. І. Лукінова, Б. Й. Пасхавера, М. Портера, П. Т. Саблука та інших. Проте сьогодні особливої уваги заслуговують питання розробки дієвих механізмів щодо удосконалення організаційно-управлінської структури аграрних підприємств у межах конкретного регіону, зокрема за допомогою кластерного підходу.

Класичне визначення поняття «кластер» сформулював М. Портер – це сформована за географічною ознакою група взаємозалежних компаній, організацій і асоційованих інституцій, які пов'язані спільними цілями і доповнюють одна одну [1].

Великий внесок у кластерну теорію економічного зростання вніс М. Енрайт, який зазначає, що конкурентні переваги створюються не на наднаціональному або національному рівні, а на регіональному. І розвиток таких кластерів сприяє зростанню продуктивності праці та ефективності виробництва за рахунок спрощення доступу до постачальників, кваліфікованого персоналу, інформації, обслуговуючими та освітніми центрами. Водночас наявність кластерів стимулює застосування інновацій, створюються пільгові умови для створення нових типів підприємств і товарів [2, с. 24-25]

Л. Ван ден Берг дає характеристику кластеру як локалізованій мережі спеціалізованих організацій, процеси виробництва яких тісно пов'язані через обмін товарами, послугами і/або знанням [3, с. 186].

Саблук П. Т. зазначає: «... кластерні системи є втіленням комбінації наукових, виробничих і комерційних структур, і на основі використання переваг коопераційної взаємодії сприяють формуванню і ефективному використанню реальних конкурентних переваг окремих підприємств, галузей, регіонів, національних економік в умовах посилення світового конкурентного протистояння. На даному етапі розвитку економіки України кластери можуть виступити ефективним інструментом інтенсифікації розвитку вітчизняного підприємництва і посилення ринкових позицій окремих економічних суб'єктів» [4, с. 3-12].

Власне, кластери та кластерні технології дають змогу підвищити ефективність виробництва та продуктивність праці за рахунок просування інновацій, більшого доступу до постачальників та інформації. Відтак, ефективність кластеризації визначається тим, що долається вузькогалузева спеціалізація аграрної сфери регіону. Кластеризація дає змогу державі сформувати багатовекторний підхід до розвитку регіону, враховуючи наявний потенціал кожного підприємства. Вона об'єднує промислову та регіональну політику, сприяє розвитку малого та середнього бізнесу, залученню внутрішніх та іноземних інвестицій тощо.

Головною метою кластера є формування його конкурентних переваг за допомогою інтеграції на єдиному інформаційному просторі науки та бізнесу для забезпечення тісної взаємодії між ними. Такий процес сприятиме розвитку пріоритетних напрямів і зростання рентабельності шляхом координації діяльності й організації об'єднаних структур різних правових форм. З метою прискорення кластеризації необхідно створити сприятливі умови для обміну інформацією між суб'єктами господарювання, які входять у кластер, тобто забезпечити інформаційну відкритість.

Оскільки кластер є головним інструментом регулювання економічного розвитку регіону і країни загалом з боку держави, то його розвиток можливий лише за умови усвідомлення суб'єктами господарювання економічної доцільності такого об'єднання. Виходячи з цього, можна стверджувати, що кластери істотно впливають на економіку регіону, зокрема:

- стимулюють і спрощують умови для організації малого та середнього бізнесу за рахунок підвищення ступеня доступності фінансових ресурсів і використання венчурного капіталу, формують сприятливу економічну політику в регіоні та забезпечують розвиток аутсорсинга в крупних компаніях, а також оптимізують інформаційні потоки усередині кластера;

- створюють можливості для інноваційного і виробничого розвитку, стимулюють формування мережі реалізації продукції та постачальників, а також розвиток супутніх галузей;
- сприяють підвищенню продуктивності та ефективності праці в регіоні за рахунок оптимізації спеціалізації та поділу праці, розширення доступу до технологій, постачальників, кваліфікованої робочої сили, інформації тощо;
- формують умови для експорту продукції.

Аналізуючи економічний ефект, зумовлений процесам кластеризації у європейських країнах, можна стверджувати, що це є єдиною необхідною умовою прискорення розвитку національної економіки та істотного підвищення конкурентоспроможності країн та її регіонів. Численні наукові дослідження обґрунтовують позитивний синергетичний ефект кластеризації в економічному розвитку та продуктивності регіонів. На основі цього можна виділити цілу низку переваг, які одержують суб'єкти господарювання в аграрній сфері (таблиця 1).

Таблиця 1. Позитивні риси кластеризації для суб'єктів регіональної аграрної сфери

Суб'єкти регіональної економіки		
Місцеві (регіональні) органи влади	Виробники	Споживачі
Стійке економічне зростання	Зростання ринкової частки	Висока якість та споживчі властивості аграрної продукції
Збільшення податкових надходжень у бюджет	Розвинута ринкова інфраструктура	Можливість придбання інноваційної продукції
Стабілізація рівня безробіття	Висока конкурентоспроможність аграрної продукції та можливість виходу на міжнародні ринки	Можливість придбання сільськогосподарських товарів та продовольства вітчизняного виробництва
Тісна взаємодія з аграрними виробниками	Низькі витрати виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції	Зниження цін на сільськогосподарську продукцію та продовольство
Перерозподіл економічного розвитку аграрної сфери регіонів та зростання виробничої і ділової активності депресивних регіонів	Використання у аграрному виробництві інновацій, ініціативність і особиста зацікавленість суб'єктів кластерних відносин	-
Збільшення обсягів експорту аграрної продукції	Державне інвестування	-
Зростання міжнародного статусу держави	Тісна та ефективна взаємодія усіх аграрних виробників (малих, середніх та крупних)	-

**Складено автором.*

Формування та розвиток кластерів неможливі без державної підтримки шляхом координації діяльності усіх учасників різних організаційно-правових форм. Зокрема, в усіх країнах ЄС діють державні програми розвитку кластерних формувань, особливо в інноваційній та аграрній сферах, що сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності галузей та нерозривній дії ланцюга «наука (освіта) – виробництво» [5].

Кластерні структури довели свою ефективність, про що свідчить досвід розвинених країн світу. Найбільших результатів у створенні кластерів досягли такі держави, як Італія, Німеччина, Норвегія, Фінляндія, Ісландія, Нідерланди, США, Японія, Польща, Туреччина, Болгарія, Словенія, Швейцарія, Франція, Велика Британія. Це відбувалось завдяки розробці національних програм кластеризації економіки. Зазначимо, що кожна з країн має свої власні варіанти формування кластерних мереж, які найкращим чином відповідають особливостям національної економіки. Функціонування аграрних кластерів у країнах Євросоюзу свідчить про те, що аграрний регіон ефективно розвивається за умов, коли система підтримувальних і споріднених галузей аграрної сфери згрупована в регіоні [6].

Міжнародний досвід демонструє чотири типові варіанти проведення кластерної політики залежно від рівня участі держави, які можна застосувати в Україні залежно від специфіки регіонів:

1. Каталітична кластерна політика, коли уряд зводить зацікавлені сторони (наприклад, приватні компанії та дослідницькі організації) між собою, але забезпечує обмежену фінансову підтримку реалізації проекту;

2. Підтримуюча кластерна політика, при якій каталітична функція держави доповнюється його інвестиціями в інфраструктуру регіонів, освіта, тренінг і маркетинг для стимулювання розвитку кластерів;

3. Директивна кластерна політика, коли підтримуюча функція держави доповнюється проведенням спеціальних програм, спрямованих на трансформацію спеціалізації регіонів через розвиток кластерів;

4. Інтервенціоністська кластерна політика, при якій уряд поряд з виконанням своєї директивної функції переймає у приватного сектора відповідальність за прийняття рішення про подальший розвиток кластерів і за допомогою трансфертів, субсидій, обмежень або регулювання, а також активного контролю над фірмами в кластері, формує його спеціалізацію.

Міжнародний досвід показує, що державні ініціативи в кластерній політиці орієнтовані насамперед на підтримку сильних і креативних компаній і створенні плідного середовища, у якому більш слабкі і відсталі фірми могли б підвищувати свою конкурентоспроможність.

Узагальнюючи світову практику кластеризації, доцільно виокремити специфічні ознаки кластера. Зокрема, він повинен містити елемент просторового, галузевого розвитку та саморозвитку, механізм фінансової самодостатності та самофінансування. В основу загальноприйнятої класичної схеми кластера ставлять дослідницький центр, який здійснює фундаментальні та прикладні дослідження. Головним його завданням є створення нових продуктів із сучасним дизайном. Наступною ланкою є постачальники сировини, матеріальних ресурсів та послуг. Це сільськогосподарські та промислові підприємства, підприємства торгівлі та сервісу тощо. Ще одною ланкою є споживачі продуктів харчування. Тут головними елементами є структура та обсяги попиту. Попит на продукти харчування має бути високим за рахунок високої якості, широкого асортименту. Водночас, витрати, спрямовані на виробництво продукції, мають бути покриті.

Кластерний підхід є ефективним механізмом регіонального розвитку, який дає можливість конструктивно співпрацювати представникам бізнесу, науки та органам державної влади, дозволяє залучати до інноваційного процесу, окрім держави, ще й дослідницькі установи та приватний сектор. Ефективні кластери сповідують тісну співпрацю та інтенсивну конкуренцію, збільшують продуктивність, залучають інвестиції.

Головною метою створення та ефективного функціонування регіональних аграрних кластерів є підвищення конкурентоспроможності усіх суб'єктів кластера за рахунок однакових підходів до управління якістю, логістики, інжинірингу, використання інноваційних технологій, досягнення повного виробничого циклу, більша можливість доступу до світових ринків аграрної продукції та аграрних бірж, а також обміну інформацією щодо попиту та пропозиції на ринку.

Зазначимо, що ефективність функціонування регіональних аграрних кластерів підвищує не лише економічні показники регіонів і національної економіки загалом, але вирішує проблеми економічної та продовольчої безпеки, підвищує рівень зайнятості, оптимізує розподіл доходів між суб'єктами ринку аграрної продукції, забезпечує зростання конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Відтак, специфікою аграрного кластера є наявність високої концентрації спеціалізованих сільськогосподарських підприємств навколо переробних підприємств, розвинена ринкова та транспортна інфраструктура.

Окрім того, з метою створення нового кластера необхідні певні умови, зокрема, наявність головного засобу виробництва – землі, підприємства-лідера, що визначає довгострокову спільну стратегію регіональної економічної системи; територіальна локалізація основної маси суб'єктів господарювання – учасників кластерної системи; стійкість стратегічних міжнародних господарських зв'язків у рамках кластерної системи, разом із її міжрегіональними та міжнародними зв'язками; наявність спільних корпоративних систем управління, бізнес-процесів, централізованого контролю та аналізу [7, с. 3].

Необхідність використання кластерного підходу в Україні диктується сучасними економічними умовами та процесами глобалізації. Реалізація кластерних ініціатив можлива лише за умови активізації державної регіональної політики у сфері кластеризації та створення сприятливого макроекономічного, інформаційного та правового середовища. Роль держави у розвитку кластерів полягає у стимулюванні кооперації та інтеграції в регіонах: між підприємствами і науковими установами, регіональними органами влади та іншими суб'єктами.

Досвід формування кластерів в Україні вимагає зміни підходів, що передбачає розширення кордонів кластерів, злиття з іншими подібними утвореннями з метою загального підвищення конкурентоспроможності виробничих підприємств у їх межах. Проте кластер є не лише механізмом економічного розвитку регіону, а й створює сприятливі умови для розвитку малого і середнього бізнесу та виконує соціальну функцію. Це відбувається за рахунок того, що великі аграрні підприємства створюють попит на продукцію суміжних галузей. Соціальна функція полягає в забезпеченні зайнятості дрібних підприємств-постачальників. Розвиток кластерів дає змогу оптимізувати структуру

підприємств, підвищити ступінь переробки сировини, сприяє зростанню локалізації складальних виробництв, а також – підвищенню рівня нецінової конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг.

В умовах світової глобалізації економічний розвиток аграрної сфери можливий лише на основі інноваційного підходу, використання енергозберігальної техніки та технології, ширшого залучення інтелектуальних ресурсів, раціонального поєднання ринкових механізмів і державної політики. Нами запропоновано кластерну модель розвитку аграрної сфери (рис. 1), яка дасть змогу підвищити інноваційну активність суб'єктів господарювання та підвищити конкурентоспроможність регіонів.

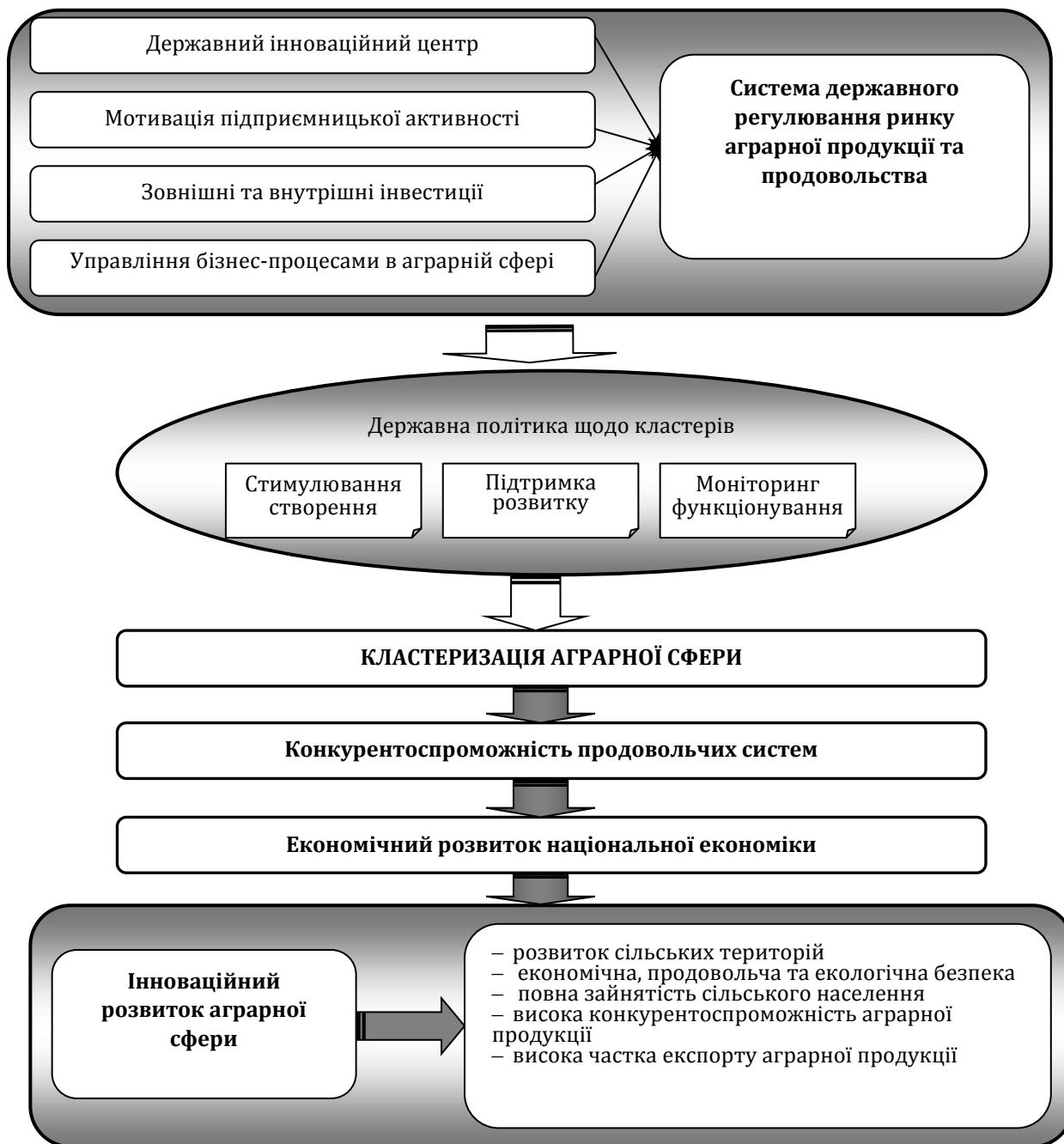

Рис. 1. Кластерна модель розвитку аграрної сфери

*Складено автором.

У сучасних умовах під впливом глобалізаційних викликів досить актуальними стають інноваційні кластери, які дають змогу формувати, розвивати та реалізовувати інтелектуальний потенціал. Тому важливо акцентувати увагу на тому, що національні програми сприяння кластерному розвитку (Cohesion Policy та Framework Programme) є складовими інноваційної політики регіонів Європейського Союзу, що

дає змогу об'єднати процес генерації та обміну знаннями, полегшити процес трансферу знань між університетами, фірмами та інноваційними структурами, що об'єднуються в кластери.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Підсумовуючи вищесказане, наголосимо, що кластерний підхід є ефективним механізмом регіонального розвитку, оскільки з'являється можливість тісної співпраці та здорової конкуренції, підвищується продуктивність та ефективність виробництва в аграрній сфері, галузь стає інвестиційно привабливою.

Проаналізувавши міжнародний досвід функціонування аграрних кластерів і врахувавши національні особливості, зазначимо, що кластерний підхід дає змогу державі сформувати систему напрямів розвитку регіону на основі наявного потенціалу регіональних економічних суб'єктів і об'єднати регіональну та промислову, інноваційну, науково-технічну, освітню політику, залучити зовнішні та внутрішні інвестиції тощо.

Список літератури

1. Портер, М. Э. Конкуренция / М. Э. Портер: [пер. с англ.]. – М.: «Вильямс», 2005. – 608 с.
2. Enright, M. J. Why Clusters are the Way to Win the Game? // *World Link*, №5, July/ August, 1992. P. 24–25.
3. Van den Berg L. Growth Clusters in European Cities: An Integral Approach [Текст] / L. Van den Berg, E. Braun and W. van Winden // *Urban Studies*, 2001. – 38, 1., – P. 186–206.
4. Саблук, П. Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т Саблук, М.Ф. Кропивко // *Економіка АПК* – 2010. – № 1. – С. 3–12.
5. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення: монографія / За ред. І. В. Крючкової. – К.: Основа, 2007. – 488 с.
6. Соколенко, С. І. Інформаційні кластери як механізм підвищення конкурентоспроможності регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucluster.org/sokolenko/2008/07/irmovacijny-klastery-mexanyzm-pidvyshhennya-konkurentospromozhnosti-regionu>.
7. Родионова, Л. Н. Кластеры как форма интеграции инвестиционных ресурсов [Електронний ресурс] / Л. Н. Родионова, Р. Ф. Хайруллин // *Нефтегазовое дело: электрон. науч. журн.* – 2006. – Вып. 1. – Режим доступа: http://www.ogbus.ru/authors/Rodionova/Rodionova_4.pdf.

References

1. Porter, M. E. (2005). *Konkurentsya*. Moscow: Vyl'iams.
2. Enright, M. J. (1992). Why Clusters are the Way to Win the Game?. *World Link*, 5, 24-25.
3. Van den Berg, L. (2001). Growth Clusters in European Cities: An Integral Approach. *Urban Studies*, 38, 1, 186–206.
4. Sabluk, P. T. (2010). Klasteryzatsiia iak mekhanizm pidvyschennia konkurentospromozhnosti ta sotsial'noi spriamovanosti ahrarnoi ekonomiky. *Ekonomika APK*, 1, 3-12.
5. Kriuchkova, I. V. (2007). *Konkurentospromozhnist' ekonomiky Ukrainy: stan i perspektyvy pidvyschennia* [Competitiveness of the Ukrainian economy: the state and prospects of increase], Kyiv: Osнова.
6. Sokolenko, S. I. (2008). *Informatsijni klastery iak mekhanizm pidvyschennia konkurentospromozhnosti rehionu*. Retrieved from: <http://ucluster.org/sokolenko/2008/07/irmovacijny-klastery-mexanyzm-pidvyshhennya-konkurentospromozhnosti-regionu>.
7. Rodyonova L. N. (2006). *Klastery kak forma intehratsii investitsionnykh resursov*. Retrieved from: http://www.ogbus.ru/authors/Rodionova/Rodionova_4.pdf.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2018 р.